

بررسی تأثیر اضافه بار اطلاعات ناشی از پیشرفت فن آوری اطلاعات و ارتباطات بر تربیت از منظر متون اسلامی

مصطفی معلمی*

عبدالوحید داودی**

چکیده

هدف از پژوهش حاضر، بررسی تأثیر اضافه بار اطلاعات ناشی از پیشرفت فن آوری اطلاعات و ارتباطات بر تربیت از منظر متون اسلامی است. این پژوهش، یک تحلیل محتوای کیفی از نوع سوماتو بوده که جامعه آماری آن قرآن کریم، کتاب‌های احادیث معصومین علیهم السلام، کتاب‌های مرتبط با تعلیم و تربیت و نهادهای وابسته به آن در تمدن اسلامی مندرج در نرم افزارهای تراث نسخه ۳، جامع الاحادیث نسخه ۳ و نورالسیره نسخه ۲ است. نمونه آماری در این پژوهش از روش نمونه گیری چند مرحله‌ای تبعیت خواهد کرد چرا که با توجه به مشخص نمودن جمعیت مورد مطالعه (کتاب‌های معرفی شده) روش غیرتصادفی هدفمند مدنظر قرار خواهد گرفت و البته با توجه به جستجوی نرم افزاری از طریق کلمات کلیدی در مجموعه‌های یادشده شامل روش نمونه گیری تصادفی ساده نیز خواهد بود. از مطالعه مستقیم و جستجوی نرم افزاری و سپس فیش برداری و یادداشت برداری جهت گردآوری اطلاعات استفاده شد. برای اثبات امانت‌داری در پژوهش و امکان پیموده شدن این مسیر برای هر محقق، نشانی منابع مورد استفاده، به دقت ارائه گردید. جهت اطمینان از اشباع نظری، که نشان دهنده کفایت داده‌های گردآوری شده، ورود داده‌های تکراری در مسیر پژوهش رصد شده است. داده‌های به دست آمده در چهار مقوله مفهوم شتاب و سرعت در تربیت از منظر منابع و متون اسلامی، تعریف اضافه بار اطلاعات در متون اسلامی، آسیب‌های آن و راهبردهای مقابله کدگذاری و تحلیل شد. یافته‌ها نشان می‌دهد در متون اسلامی چهار مقوله یادشده مورد توجه و اشاره بوده است.

واژگان کلیدی:

اضافه بار اطلاعات، فن آوری اطلاعات، ارتباطات، تربیت و اسلام.

* استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم پزشکی مازندران.

** مدیر گروه روانشناسی موسسه شناخت

نویسنده مسؤول یا طرف مکاتبه: عبدالوحید داودی V1364174@gmail.com

مقدمه

تربیت، همواره از مهم‌ترین دغدغه‌های مصلحان و متفکران بوده است. جولز سیمون^۱ تربیت را این گونه تعریف کرده و گفته است: تربیت طریقه‌ای است که عقل به وسیله آن، عقل دیگر و قلب، قلب دیگر می‌شود. هربرت اسپنسر^۲، فیلسوف مشهور انگلیسی گفته است: تربیت عبارت از آماده ساختن انسان‌هاست برای آن که بتواند یک زندگی کامل داشته باشد و کرشنشتاینر^۳ از تربیت، فرآیندی را در نظر دارد که در طی آن مربی، مربی را به گونه‌ای از زندگی رهنمون می‌کند که با ضرورت فطرت او سازگار باشد و بر ارزش‌های معنوی استوار شود (Niroomand et al., 2021).

با پیشرفت در فن آوری اطلاعات، سرعت تولید اطلاعات در سطح جهانی نیز گسترش یافت. این شتاب منجر به مشروعیت‌زدایی دانش، برابری اطلاعات با دانش و ایجاد چالش‌های معرفت‌شناختی در روند تربیت دینی و اخلاقی شده است (Lyotard, 1991). امروزه نوع انسان‌ها معمولاً در اسارت الزامات زندگی تکنولوژیک و پیشرفت‌های حوزه فن آوری اطلاعات و ارتباطات هستند و تربیت انسان‌ها از حوزه قدرت خانواده و مدرسه خارج شده است (kaviani, 2016). سرعت ساخت فن آوری‌های گوناگون و شتاب در آفرینش ابزارهای متنوع به‌ویژه در حیطه فن آوری اطلاعات و ارتباطات، عصری را پدید آورده که انسان‌ها پیوسته در این فکرنده که مبدا از قافله پرشتاب پیشرفت جا بمانند.

شتاب و سرعت در پیشرفت فن آوری اطلاعات و ارتباطات در دنیای امروز بر اساس برخی آمارها چنان است که در هر یازده ساعت، پایگاه اطلاعات کدگذاری شده دنیا دو برابر خواهد شد. آمار دیگری نشان داده که هر فرد عادی در سال، روزانه حجمی از اطلاعات معادل با محتوای ۱۷۵ روزنامه را دریافت می‌کند؛ در حالی که این عدد در سال ۱۹۸۶ میلادی برابر با ۵۵ روزنامه بوده است (Hilbert, 2012). در حوزه مجلات علمی، شاهد انتشار ۴۲۵۰۰ مجله علمی انگلیسی و غیر انگلیسی‌زبان در دنیا هستیم (Ware & Mabe, 2015). یوتیوب هر ساعت شش هزار ساعت فیلم بارگذاری می‌کند (Levitin, 2014). با توجه به گزارش بنیاد ملی علم در آمریکا در سال ۲۰۱۷ میلادی تنها در حوزه علوم تجربی و مهندسی، انتشارات به رقم دو میلیون و چهار صد هزار رسیده

¹ -Jules simon.

² -Herbert spencer.

³ -Georg kerschensteiner.

است (White, 2019) و این رقم نشان می‌دهد که کتابخانه‌ها و پژوهشگران، توان کافی برای پذیرش چنین حجم از اطلاعات را در اختیار ندارند (Gaertner, 2019).

انسان از آغاز خلقت تا پایان عمرش پیوسته با تدریج و تأنی خو گرفته و طبیعت اطراف وی نیز آهنگی آهسته ولی پیوسته در تغییر و تحول دارد. با این وجود، چیزی به نام عجله و شتاب در ضمیر او وجود دارد که موجب می‌شود به دنبال خلق و ابداع ابزار و روش‌هایی است که نیازمندی‌های وی را در کوتاه‌ترین زمان ممکن، برآورده سازد و شاید بتوان آیه ۳۷ سوره انبیاء مبنی بر عجل بودن انسان را در همین راستا درک و فهم نمود.

پدیده بمباران اطلاعاتی یکی از موضوعاتی است که ذهن پژوهشگران در حوزه فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات را به خود مشغول ساخته است (ojagh, 2005). مقوله دیگر مرتبط با این حوزه، اضافه‌بار اطلاعات است. اضطراب اطلاعاتی برخاسته از پیشرفت فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات، از آسیب‌های مرتبط با سرعت و شتاب در ارائه محتواست که به دنبال آن پارادوکس انتخاب‌گریبان‌گیر آدمی می‌گردد. پژوهشگران در این حوزه نیز با توجه به آسیب‌های روانی و تربیتی ایجادشده از طریق حجم انبوه اطلاعات و اضطراب اطلاعات که کاربر از عهده مدیریت آن ناتوان است در صدد برآمده‌اند تا راهبردهایی برای رهایی از این آسیب‌های روانی و تربیتی مرتبط با پیشرفت فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات معرفی نمایند (Bawden & Robinson, 2009).

اضافه‌بار اطلاعات در گذشته‌های بسیار دور نیز مورد توجه بوده است؛ چنان‌که بقراط در صفحه نخست کتاب الفصول نوشته است: «عمر آدمی کوتاه و دانش طبابت طولانی» (Kayali, 2018). از سوی دیگر این سرعت و شتاب در دنیای اطلاعات، موجب ملالت و دل‌زدگی می‌شود که به‌نوبه خود آسیب‌های جدی به سلامت روانی افراد، وارد می‌سازد (Pfattheicher et al., 2021). اندیشمندان امروزی با توجه به سرعت شگفت‌آور پیشرفت در پیشرفت فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات به دنبال ارائه راهبردهایی هستند تا افرادی که در معرض آسیب‌های روانی و تربیتی ناشی از پیشرفت فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات هستند، بتوانند با این راهبردها مشکل خویش را مرتفع سازند (ojagh, 2005).

¹ -Information overload.

² -Information anxiety.

³ -Paradox of choice.

⁴ -Boredom.

از آن‌جا که فن آوری‌های نوین و ابزارهای دیجیتال به‌ویژه فضای مجازی در عرصه‌های مختلف زندگی، کاربرد دارد، یقیناً در حوزه تعلیم و تربیت نیز دارای اثراتی است. در کنار مزایایی که فن آوری‌های نوین برای رشد تعلیم و تربیت ایجاد می‌کند تهدیدهایی نیز مورد توجه کارشناسان حوزه تعلیم و تربیت قرار گرفته است و چنان‌که اشاره شد بمباران اطلاعاتی و شتاب هولناک در عرضه داده‌های انبوه اطلاعاتی، گاه موجب ایجاد احساس ناتوانی در همگامی با پیشرفت‌های جهان در برخی افراد شده و به دنبال آن احساسات ناخوشایندی چون ملالت و دل‌زدگی و یا افسردگی و نیز خستگی در تصمیم‌گیری در آنان پدید می‌آورد. رواج مشکلات در این حوزه تا بدان جا بوده که نشانگان خستگی اطلاعاتی¹ وارد فرهنگ واژگان جامعه علمی شده است (Rosenberg, 2003) و حتی ترس از دور ماندن از روند اطلاعاتی نیز به‌عنوان یکی از انواع فوبیا معرفی شده است (Opilowski, 2018).

پژوهشگران، راهبردهایی برای رهایی از این ملالت و یا نحوه تعامل با این بمباران اطلاعاتی پیشنهاد کرده‌اند. مسائل مهم این پژوهش آن است که:

اولاً نگاه دین اسلام به شتاب و سرعت در امور تربیتی و آموزشی چگونه است؟
ثانیاً راهبرد و یا راهبردهای تربیتی در متون دینی برای غلبه بر آسیب‌های احتمالی بمباران اطلاعاتی و سرعت و شتاب در ارائه ابزارهای ارتباطی و اطلاعات با سرعت روزافزون (به‌ویژه در فضای مجازی) چیست؟

ثالثاً چگونه می‌توان نسبتی میان فزون‌خواهی علمی و سرعت و شتاب برقرار ساخت؟
به سخن دیگر، در متون دینی به‌ویژه قرآن، همانند آیه بیستم سوره طه دستور به فزون‌خواهی در علم صادر شده است و از سوی دیگر شتاب و سرعت در دنیای امروزی و حجم سنگین داده‌ها و اطلاعات آسیب‌های روانی بر فرد تحمیل می‌کند. حال پرسش این است که چگونه می‌توان هم فزون‌خواه در دانش بود و هم از آسیب‌های روانی ناشی از دل‌زدگی، افسردگی و پارادوکس انتخاب و سایر مشکلات آن پرهیز نمود؟ به عبارتی، راهبردهای دین برای رهایی از این آسیب‌ها چیست؟

---

¹ -Decision fatigue.

² -Information fatigue syndrome.

پیشینه تحقیق:

ریچارد سول ورمن^۱ در ۱۹۸۹ بحث اضطراب اطلاعاتی را مطرح کرد. وی اضطراب اطلاعاتی را برخاسته از پنج عامل معرفی کرده است: ناتوانی در فهم اطلاعات؛ احساس ناتوانی در برابر حجم اطلاعاتی که باید فهمیده شود. ناآگاهی از وجود اطلاعات معین؛ بی‌اطلاعی از محل دستیابی به اطلاعات و سرانجام دانستن محل وجود اطلاعات؛ اما نداشتن مجوز دسترسی به آن، همگی از عوامل پدیدآورنده اضطراب اطلاعاتی‌اند. از نظر وی، کمبود اطلاعات هم می‌تواند اضطراب اطلاعاتی پدید آورد (Wurman, 1989).

روزنبرگ^۲ در سال ۲۰۰۳ مقاله‌ای درباره اضافه‌بار اطلاعات نوشت و در آن از مفهوم اطلاعات و سنگینی آن سخن به میان آورد. به نظر وی، اضافه‌بار اطلاعات همیشه ناخوشایند نیست بلکه میل بشر به دسترسی سریع و کامل به دانستنی‌ها اضافه‌بار اطلاعات را پدید می‌آورد. وی به آغاز بحث اضافه‌بار اطلاعات در اروپای مدرن پرداخته و دیدگاه چهار تن از پژوهشگران تاریخ را درباره ماهیت اضافه‌بار اطلاعات مطرح ساخته است (Rosenberg, 2003b). بیش‌تر مطالب مقاله به تعیین نوع سنگینی اطلاعات اختصاص یافته است. آیا نخستین اشارات به اضافه‌بار اطلاعات در سده‌های شانزدهم، هفدهم و هجدهم میلادی معطوف به فراوانی کتاب‌های منتشره بود و یا به انواع دیگر عوامل فکری و فرهنگی هم‌نظر داشته‌اند؟ بنا به نقل روزنبرگ^۳ لوئیس، سباستین مرسیه^۴ در ۱۷۶۰ میلادی، آرمان‌شهری را آرزو می‌کرده که تمام معارف بشری در چهار جلد قرار گیرد و همه کتاب‌های بی‌فایده معدوم شود. در سده هجدهم خوانندگان از این می‌نالیدند که تعداد کتاب‌ها، مجلات و سایر منابع اطلاعاتی چنان فزونی یافته که نه‌تنها فرصت مطالعه آن وجود ندارد بلکه فراگیری نام این منابع اطلاعاتی کار دشواری شده است (Rosenberg, 2003).

جان گیرارد^۴ و همکار در سال ۲۰۰۷ میلادی، طی یک مقاله نوشته است با آن‌که بحث اضطراب اطلاعاتی مطرح‌شده از سوی ریچارد ورمن، تأثیر زیادی بر فعالان حوزه تجارت و کسب‌وکار داشت و کتابش پرفروش گردید؛ اما این دیدگاه فرضیه‌مانند ورمن، پشتوانه مطالعه تجربی نداشته است. بر این اساس، آنان یافته‌های سه مطالعه تجربی که به مفهوم اضطراب اطلاعاتی پرداخته بود

^۱ -Richard saul wurman.

^۲ -Daniel rosenberg.

^۳ -Louis-sebastien Mercier.

^۴ -John p girard.

را مقایسه و تطبیق نمودند تا دریابند آیا مفهوم اضطراب اطلاعاتی واقعیت دارد و یا صرفاً یک داستان و توهم است؟ با توجه به این که ابزار سنجشی برای تعیین میزان اضطراب اطلاعاتی ابداع شده بود، از این رو، سه پژوهش پیمایشی انجام شد و نتیجه این سه پژوهش، تردید در واقعی بودن اضطراب اطلاعاتی را به همراه داشت. گیرارد و همکار با مقایسه و تطبیق نتایج آن سه پژوهش به این نتیجه رسیدند که اضطراب اطلاعات یک پدیده واقعی قابل سنجش است (Girard & Allison, 2008).

باودن^۱ و همکار در ۲۰۰۹ میلادی به بررسی مشکلات (تناقضات و آسیب‌ها) در حوزه اطلاعات پرداخته و دو مقوله حجم اطلاعات و اضطراب اطلاعات را در کنار مقوله نحوه عرضه اطلاعات تبیین نموده‌اند. مسأله و معمای انتخاب در دنیایی که انبوهی از اطلاعات به کاربران جامعه اطلاعاتی عرضه می‌شود یکی از آسیب‌های جدی به شمار رفته است. آنان در این مقاله به ارائه راه‌حل‌هایی جهت برون‌رفت از مشکلات دنیای اطلاعات نظر داشته‌اند. مهار محیط اطلاعاتی، یکی از راه‌های پیشنهادی در حل مسأله اضافه‌بار اطلاعات معرفی شده است. مهار؛ یعنی مدیریت زمان، مدیریت فکر و گزینش روش‌های مناسب فردی (Bawden & Robinson, 2009).

مارتین هیلبرت^۲ در ۲۰۱۲ طی یک مقاله به میزان انباشت اطلاعات در جامعه اطلاعاتی پرداخته و اشاره کرده که با بررسی‌های پنج‌ساله خویش، نتایج خیره‌کننده‌ای به دست آورده‌اند. به نظر وی عصر دیجیتال از سال ۲۰۰۲ آغاز شده است؛ چراکه در این سال، حجم اطلاعات ارائه‌شده در قالب دیجیتال بر حجم اطلاعات در قالب آنالوگ پیشی گرفته است. وی معتقد است اگرچه اضافه‌بار اطلاعات، دغدغه بسیاری از اندیشمندان شده؛ اما خبر خوش این که ابزارهای محاسباتی دیجیتال نیز رشد چشمگیری داشته و این موجب جبران ناتوانی زیستی بشر در تحمل بار سنگین اطلاعات خواهد شد. او نوشته است با آتش به جنگ آتش خواهیم رفت (Hilbert, 2012).

پول هرتاگ^۳ طی مقاله‌ای در ۲۰۱۷ درباره اضطراب اطلاعاتی و اضافه‌بار اطلاعات نوشته است که یک نسل از زمان نگارش کتاب و رمن گذشته و اندیشمندان بر روی این مقوله تمرکز نموده و توانسته‌اند مفاهیمی مرتبط با این بحث را شناسایی کرده و درباره آن تأملات بیش‌تری داشته باشند.

---

¹ -David bawden.

² -Martin hilbert.

³ -Paul hartog.

او از منظر یک کتابدار به موضوع نگرسیسته و به دنبال یافتن راه‌هایی برآمده که از طریق آن کتابداران بتوانند بر مسأله اضطراب اطلاعاتی چیره شوند (Hartog, 2017).

مرکز پژوهشی پیو^۱ در گزارش ۲۰۱۸ میلادی نوشته است که اکثر متخصصان بر این باورند که زندگی دیجیتالی، فرصت‌ها و فضاهای زندگی مردم را در دهه پیشرو هم‌چنان توسعه خواهد داد. جهان پیش رو بیش از آن که آسیب‌زننده باشد کمک‌کننده به حال بشر خواهد بود؛ اما هم‌چنان اقلیتی از اندیشمندان معتقدند زندگی دیجیتالی برای سلامتی، تعادل روانی و خوشبختی بشر مضر است. این گزارش در اشاره به نقش اضافه‌بار اطلاعات آورده است: فشار دیجیتالی: اضافه‌بار اطلاعات + کاهش اعتماد و مهارت‌های چهره به چهره + طراحی ضعیف تعاملاتی = افزایش نگرانی، اضطراب، افسردگی، بی‌رمقی و بی‌خوابی. از دست رفتن تمرکز انسان در کارهای روزمره و اساسی زندگی در این گزارش به‌عنوان یک آسیب تلقی شده است. عنصر حیاتی در این فضای اکراه دیجیتالی، بار سنگین اطلاعات در نظر گرفته شده است (Anderson, 2018).

پیتر گوردون روتزل^۲ در ۲۰۱۹ میلادی به بررسی مطالعات انجام شده در حوزه اضافه‌بار اطلاعات پرداخته و جهت‌گیری‌ها و کاستی در این مقوله را تبیین نموده است. وی به مدیریت کسب‌وکار و رشته‌های مرتبط با آن توجه نموده و با مرور پژوهش‌های انجام شده در این حوزه، به موانع پیش رو و پرسش‌های جدید و نیز ارائه یک ساختار جدید برای بررسی مشکلات اضافه‌بار اطلاعات پرداخته است (Roetzel, 2019).

در ایران، مطالعاتی درباره اضافه‌بار اطلاعات و انفجار آن و نیز اضطراب حاصل از دنیای اطلاعاتی دیجیتال و آنالوگ انجام شده است. هم‌چنین در رابطه با تأثیر تلویزیون و رسانه‌های مجازی بر تربیت کودکان و سایر گروه‌های سنی، مطالعاتی انجام شده؛ اما درباره تأثیر موارد یاد شده بر تربیت دینی و نیز تبیین دیدگاه دین نسبت به سرعت و شتاب و نیز بار سنگین اطلاعات پژوهش جدی یافت نشد.

اجاق در مقاله جامعه اطلاعاتی، انفجار اطلاعات، فویبای اطلاعاتی» به تبیین مفهوم فویبا و جامعه اطلاعاتی و رابطه فویبای اطلاعاتی با جامعه اطلاعاتی پرداخته است (ojagh, 2005). رحمانی و همکاران به تعریف و تبیین نقش‌های تربیتی فن آوری اطلاعات و ارتباطات در تعلیم و تربیت و

^۱ -Pew research center.

^۲ -Peter gordon roetzel.

ارائه یک الگوی مفهومی از آن، جهت راهنمای برنامه‌ریزان درسی و متخصصان تعلیم و تربیت در طراحی آموزشی و چگونگی تلفیق این فن آوری‌ها در فرآیند یاددهی - یادگیری پرداخته اند (Rahmani et al., 2006).

برقی و همکار در مقاله تأثیر فضای مجازی بر تربیت اسلامی دانش آموزان، آسیب‌ها و راهکارها» به پیامدهای مثبت و منفی فضای مجازی پرداخته است. آسان‌سازی و سرعت بخشی در ارتباطات و تبادل اطلاعات را از وجوه مثبت ارزیابی کرده و ایجاد تعارض با ارزش‌ها، بازدارنده‌ی زدایی، اعتیاد به اینترنت، بحران هویت و اختلال در شکل‌گیری شخصیت، شکاف نسل‌ها، کاهش نقش خانواده و ... را از وجوه منفی برشمرده است (barghi, 2018).

احمدوند و همکاران در مقاله کارکردها و چالش‌های فضای مجازی در ساحت تربیت دینی و اخلاقی» به بررسی تهدیدات و چالش‌های فضای مجازی بخصوص رایانه و اینترنت در بعد تربیت دینی و اخلاق دانش آموزان پرداخته‌اند. آنان با نگاه انتقادی به مسأله تربیت در فضای مجازی و آگاهی تربیت به این فضا را نه تنها کمک ندانسته بلکه چالش برانگیز خوانده‌اند (Ahmadvand et al., 2018).

جعفریان در مقاله آسیب‌شناسی فضای مجازی و خانواده، به تهدیدات فضای مجازی پرداخته و مواردی چون گسترش و تولید ناهنجاری اخلاقی، انزوای واقعی، رفتار اجتماعی شبکه‌ای و تغییر سبک زندگی را به عنوان مصادیق تهدیدات ذکر کرده‌اند (jafarian yasar, 2016). نکوفر و همکار در مقاله تأثیر فضای مجازی بر اخلاق و هویت کودکان، نوشته‌اند که فضای مجازی آثار منفی و تهدیدکننده‌ای را ایجاد نموده و نقش مخرب نسبت به برخی ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی داشته و امنیت اخلاق و هویت کودکان را آسیب‌زده است. آنان برخی موارد دیگر را در شمار آسیب‌های فضای مجازی ذکر کرده‌اند (nekofer, 2018). در مجموع باید گفت پژوهشی که اضافه‌بار اطلاعات و اضطراب اطلاعاتی را در حیطه تربیت دینی بررسی کرده باشد دیده نشد و یا این پژوهش موفق به دستیابی به آن نشد.

روش

این پژوهش بر مبنای روش تحلیل محتوای کیفی تلخیصی، توضیح داده شده از سوی شی‌یه و شانون انجام پذیرفته است (Hsieh & Shannon, 2005). تحلیل محتوای کیفی یکی از روش‌های تحقیقی است. برای تفسیر ذهنی محتوای داده‌های متنی که این کار از راه فرآیندهای

طبقه‌بندی نظام‌مند و بازشناسی الگوها انجام می‌شود، تحلیل محتوای کیفی، منجر به ایجاد فهم و دانش صحیح از پدیده مورد مطالعه می‌گردد (Hsieh & Shannon, 2005). به زبان ساده‌تر تحلیل محتوا یکی از روش‌های پژوهشی است که با استفاده از دستورالعمل‌هایی در پی استخراج معتبر از یک متن است (Weber, 1990).

شی‌یه و شانون آریافت‌های موجود در زمینه تحلیل محتوا را به سه دسته تقسیم کرده‌اند که عبارت‌اند از:

۱. عرفی؛

۲. هدایت‌شده؛

۳. تلخیصی یا تجمعی.

با این همه در مجموع می‌توان گفت که همه رویکردهای تحلیل محتوای کیفی از یک فرآیند مشابه پیروی می‌کنند که هفت مرحله را در برمی‌گیرد:

۱. تنظیم کردن پرسش‌های تحقیقی که باید پاسخ داده شوند.

۲. برگزیدن نمونه مورد نظر که باید تحلیل شود.

۳. مشخص کردن رویکرد تحلیل محتوایی که باید اعمال شود.

۴. طرح‌ریزی کردن فرآیند رمزگذاری؛

۵. اجرا کردن فرآیند رمزگذاری؛

۶. تعیین اعتبار و پایایی؛

۷. تحلیل کردن نتایج حاصل از فرآیند رمزگذاری (Hsieh & Shannon, 2005).

در پژوهش پیش رو این گونه عمل شده است:

گام نخست: (پرسش‌های پژوهش): اضافه‌بار اطلاعات در متون دینی و تمدنی اسلام با چه تعبیری بیان شده است؟ آسیب‌های بار سنگین اطلاعات چگونه تبیین شده است؟ آیا راهبردی برای مقابله با آن ارائه شده است؟

گام دوم: (متون برگزیده): قرآن، کتاب‌های احادیث معصومین، کتاب‌های مرتبط با تعلیم و تربیت و نهادهای وابسته به آن در تمدن اسلامی انتخاب گردید.

¹ -Hsiu-fang hsieh.

² -Sarah e shannon.

گام سوم: (رویکرد تحلیل محتوای کیفی تلخیصی): در این پژوهش روش تلخیصی و یا تجمعی به کار می‌رود که به دنبال یافتن واژه‌هایی است که مفهوم بار سنگین اطلاعات را در متون دینی و تمدنی اسلامی تداعی می‌کند. آسیب‌های اضافه‌بار اطلاعات و راهبردهای مواجهه با آن نیز با کلیدواژه‌های جستجو شده در متون کهن برابر یابی خواهد شد.

گام چهارم: (کدگذاری): داده‌های به دست آمده در چهار مقوله: ۱ - شتاب و سرعت در تربیت از منظر منابع و متون اسلامی؛ ۲ - تعریف اضافه‌بار اطلاعات؛ ۳ - آسیب‌های آن؛ ۴ - راهبردهای مقابله کدگذاری خواهد شد. راهبردهای مقابله نیز به نوبه خویش در سه مقوله: ۱ - راهبردهای قرآنی؛ ۲ - راهبردهای بزرگان دین؛ ۳ - راهبردهای اندیشمندان مسلمان کدگذاری خواهد شد.

گام پنجم: تبیین دسته‌بندی‌های به دست آمده ذیل بیان راهبردها؛
گام ششم: تبیین قابلیت راستی آزمایی نتایج پژوهش با ارایه دقیق نشانی مطالب و منابع؛
گام هفتم: تحلیل نتایج با ارایه مجموع مقولات و راهبردهای استخراج شده از متون اسلامی.

یافته‌ها

مفاهیم بازیابی شده:

۱ - شتاب و سرعت در تربیت از منظر منابع اسلامی

شکل‌گیری شخصیت آدمی و تربیت وی از اموری است که نمی‌توان سرعت و شتاب را در آن دخالت داد (Appadurai, 2020). بر طبق آیه ۷۸ سوره نحل، کودکان نمی‌توانند از بدو تولد امور پیچیده را درک کنند و از سویی دیگر توانایی تکلم، مراحل‌ی دارد که ممکن است سال‌ها به طول انجامد. درک کودک از اعداد و ریاضیات، فرآیندی چندساله دارد. شکل‌گیری احساسات و عواطف انسانی و درک مهر و محبت و یا احترام به خود و دیگران به تدریج در فرد تکامل می‌یابد (shariatmadari, 2016). معلم نمی‌تواند بدون توجه به توانایی کودکان و نقش تدریج در فرآیند یادگیری، حجم وسیعی از اطلاعات و آموزه‌ها را در برابر آنان قرار دهد و تعلیم دین و تربیت کودک مبتنی بر مبانی دینی نیز مشمول تدریج و تائی است.

در قرآن کریم در آیه ۷ سوره انبیاء به مقوله سرعت و شتاب و میل آدمی به رسیدن به آرزوها و خواسته‌هایش در کوتاه‌ترین زمان ممکن تصریح شده و در سوره اسراء آیه ۱۰۶ و سوره فرقان آیه ۳۲ و سوره مزمل آیه ۴ به لزوم تدریج و آهستگی در امور تربیتی و تکامل شخصیت دینی افراد

توجه داده شده است. برخی پیامبران صلوات الله علیهم کارهای هدایت آمیز خویش را باعجله و سرعت همراه می نمودند تا آنجا که بر طبق آیه ۸۳ سوره طه، خداوند سبب این تعجیل را پرسیده و آن را نهی نموده است.

بخشی از آفرینش جهان هستی همراه با تدریج بوده و حال آنکه خداوند نیازمند صرف وقت برای کارهایش نیست و بر این اساس، در روایات اسلامی تصریح شده است که خداوند برای تعلیم فرشتگان و نشان دادن قدرت خویش در آفرینش، آسمانها و زمین را در شش برهه آفرید و حال آنکه می توانست در یک چشم بر هم زدن هفت آسمان و زمین را بیافریند (Tusi, 2010). این تأنی و تدریج در آفرینش الگویی برای پیامبران الهی نیز معرفی شده تا دریابند که تعلیم خلق نیز نیازمند آهستگی و مداراست (Zamakhshari, 1966).

در سیره نبوی صلوات الله علیه و آله نیز به رفق و مدارا و آسان گیری و عدم افراط و تعجیل در امور دینی تصریح شده است. آن حضرت به علی (علیه السلام) فرموده است: ای علی! این دین استوار است. پس با آرامش در آن وارد شو و جان خویش را نسبت به پرستش پروردگارت متنفّر نساز! آنکه شتاب و افراط می کند نه راه درستی می پیماید و نه طاقتی باقی می گذارد (Kulaynī, 2015). به عبارتی دیگر، آن حضرت (ص) فرموده است: همانا شتاب مردم را به هلاکت افکنده و اگر درنگ نمایند، هیچ کس هلاک نخواهد شد (barghi, 1991). در حکمتی منسوب به علی (ع) آمده که خواهان سرعت در انجام کار نباشید بلکه به دنبال نیکویی آن باشید چون مردم از مدت انجام نمی پرسند بلکه حسن انجام را جویا می شوند (Ibn Abi al-Hadid, 1963). یکی از مصادیق شتاب و سرعت در تربیت، ارائه مطالب به متریان است بی آنکه قدرت فهم آن را داشته باشند و یا مناسب سن آنان باشد. علمای تربیت چنین شیوه ای را در تربیت ناپسند شمرده و آن را نکوهش کرده اند و هم چنین ارائه انبوه اطلاعات به نوآموزان و عدم توجه به نیاز فعلی آنان از امور نکوهیده در تعلیم و تربیت اسلامی به شمار آمده است (Shahid al-Thani, 1988).

۲ - اضافه بار اطلاعات در متون دینی و ادبیات اسلامی

در متون دینی به ویژه قرآن کریم به زیادت طلبی در کسب دانش توصیه شده است. خداوند به پیامبرش فرمود: (و قل رب زدنی علما). پیامبر (ص) نیز بنابر نقلی فرموده است که هر روز که بر دانش من افزوده نگردد آن روز بر من نامبارک خواهد بود (Ibn Rahwayh, 2015)؛ بنابراین

زیادت طلبی در علم توصیه شده است و یقیناً زیادت در علم که محدودیتی نیز برای آن در نظر گرفته نشده، به اضافه‌بار اطلاعات نیز منتهی خواهد شد. هم‌چنین در آیه ۷۶ سوره یوسف - و فوق کل ذی علم علیم - به نامحدود بودن علم تصریح شده، این آیه نشان می‌دهد علم پایانی ندارد و بنابراین بی‌پایانی علم اضافه‌بار اطلاعات را به همراه دارد.

در کلام پیامبر(ص) آمده است که علم بیش تر از آن است که به شماره درآید (Karajiki, 1990). علی(ع) نیز فرموده است دانش بیش از آن است که در حافظه آدمی بگنجد (Yaqubi, 1979).

در کلام اندیشمندان مسلمان هم به فزونی دانش و ناتوانی بشر در احاطه به آن اشاره شده است. یعقوبی نویسنده شهیر و مورخ معروف در کتاب تاریخ خود به کثرت دانش و ناتوانی بشر از احاطه بر آن نوشته است (Yaqubi, 1979). ابو حیان توحیدی در اشاره به کثرت دانش و محدودیت بشری نوشته است که عمر انسان کوتاه و دانش جهان بسیار و راز دانش نهفته بوده و حواس ظاهری برای انباشتن این همه علوم بسنده نیست (Abu Hayyan al-Tawhidi, 2004).

برخی اصطلاحات و تعابیر در نوشته‌های دانشمندان مسلمان دیده می‌شود که شاهدهی بر توجه آنان به مفهوم بار سنگین اطلاعات است. «ازدحام العلم» (Ibn Hamdūn, 1996) و یا کثرة التالیف (Ibnkhalton, 2012) به‌عنوان نگرانی‌هایی یاد شده‌اند که فرآیند یادگیری را برای متعلمان دشوار می‌سازد.

گرچه دانیل روزنبرگ در مقاله خود به سابقه بار سنگین اطلاعات و مفهوم اولیه آن، یعنی انفجار و تکثیر کتاب‌ها، در اروپا اشاره کرده است (Rosenberg, 2003). اما نباید از نظر دور داشت که پیشینه این بحث در سرزمین‌های اسلامی و پیش از تاریخ اروپای مدرن وجود داشته است. ابن خلدون در مقدمه کتاب تاریخ العبر چنین نوشته است: «ان کثرة التالیف فی العلوم عائقة عن التحصیل، اعلم انه مما اضر بالناس فی تحصیل العلم و الوقوف علی غایتة کثرة التالیف و اختلاف الاصطلاحات فی التعالیم و تعدد طرقها ثم مطالبة المتعلم والتلمیذ باستحضار ذلک و حیثئذ یسلم له من صب التحصیل، فیحتاج الی حفظ کلها او اکثرها و مراعاة طرقها و لا ینفی عمره بما کتب منها فی صناعة واحدة، اذا تجرد لها، فیقع القصور و لا بد، دون رتبة التحصیل» (Ibnkhalton, 2012).

بنابراین نگرانی از فراوانی کتاب^۳ و یا انفجار کتاب‌ها^۴ پیش از اروپا در سرزمین‌های اسلامی مطرح بوده است.

۳ - آسیب‌های اضافه بار اطلاعات

امام علی علیه السلام ارائه انبوهی از مطالب در برابر یک پرسش را موجب پنهان شدن و از دست رفتن پاسخ درست، معرفی کرده است (Ibn Abi al-Hadid, 1963). گاه، در سخن برخی عالمان مسلمان، کثرت تألیفات و وفور نگارش انواع کتاب‌ها در فنون مختلف علمی، موجب تباهی علم معرفی شده و به سخن دیگر، حجم انبوه کتاب‌های علمی راه دسترسی به علم را آسان نموده و سختی‌های گذشته را برای طالبان علم به همراه ندارد و از همین رو قدر و منزلت دانش آن‌چنان که باید گرامی داشته، نخواهد شد (telmasani, 2009) و در عین حال برخی نیز شمارگان فزاینده کتاب‌ها را امری پسندیده تلقی کرده‌اند (ibn-hazm, 1983). برخی دانشمندان تحصیل هم‌زمان علوم مختلف را موجب کاهش و اختلال فهم یادگیرنده دانسته‌اند (Rāghib al-Isfahānī, 1961)؛ افزون بر این، تمایل برای یادگیری همه دانش‌ها را به منزله یک بیماری روانی تلقی نموده‌اند که صاحب چنین تمایلی باید مورد مداوا قرار بگیرد (Jāhiz, 1995).

راهبردهای رهایی از اضافه بار اطلاعات در دنیای جدید

در پژوهش‌های معاصر، اعم از کتاب‌ها و مقالات و سایر نوشته‌های علمی و ترویجی، راهبردهایی برای رهایی از اضافه بار اطلاعات و اضطراب اطلاعاتی و دیگر چالش‌های مرتبط با این مقوله ارائه می‌گردد:

- ۱ - پرهیز از تعدد وظایف در آن واحد؛
- ۲ - غربال نمودن داده‌های ورودی مبتنی بر نیازسنجی، کیفیت‌سنجی، محدودسازی، ترتیب بندی؛
- ۳ - چینش هدفمند از جمله پیشنهاد‌های نویسندگان غربی برای مواجهه با بار سنگین اطلاعات است (Levitin, 2014)؛ اما هدف از این پژوهش، پیگیری راهبردهای دنیای معاصر برای برون‌رفت از اضافه بار اطلاعات نیست بلکه کاوش در متون دینی و ادبیات تمدن اسلامی در سده‌های دوم تا دهم هجری (مقارن با هشتم تا شانزدهم میلادی) باهدف بازیابی مفهوم متناظر با بار اضافه اطلاعات و راهبردهای مواجهه با آن است.

³ -Overabundance of books.

⁴ -Explosion of books.

۴ - راهبردهای استخراج شده از متون دوره اسلامی

۴ - ۱ راهبردهای قرآنی برای مقابله با اضافه‌بار اطلاعات

قرآن کریم در سوره بقره‌ایه ۱۰۲ میان دانش سودمند و دانش زیان‌بار جدایی می‌افکند و دنباله‌روی از دانش زیان‌بار را نکوهش می‌کند؛ بنابراین می‌توان غربال دانش زیان‌بار را یکی از راه‌های مقابله با بار سنگین اطلاعات دانست. بر مبنای آیه ۱۰۱ سوره مائده یکی دیگر از راهبردهای قرآنی برای پرهیز از انباشت اطلاعات، ترک پرسشگری درباره دانش‌هایی است که دانستن آن، موجب ناراحتی انسان می‌شود. اگر انسان این غربال را نیز به کار بندد، در نتیجه می‌تواند از حجم ورودی اطلاعات به ذهن خویش و یا هر حافظه سخت‌افزاری جلوگیری نماید.

توصیه به شنیدن کامل و هشیارانه سخنان دیگران مورد تأکید قرآن مجید و خصوصاً در آیات ۱۷ و ۱۸ سوره زمر است؛ اما دنباله‌روی و حفظ سخنان، منوط به نیکویی سخن دانسته شده است. قرآن به آنان که هر سخن شنیدنی را گوش فرا می‌دهند ولی بهترین سخن را شایسته حفظ و پیگیری می‌دانند بشارت می‌دهد. این راهبرد می‌تواند از اضافه‌بار اطلاعات کاسته و اضطراب را از میان بردارد.

راهبرد دیگر، پرهیز از هر دانشی است که مبتنی بر گمان باشد. خداوند متعال در آیه دوازدهم سوره حجرات برای دور کردن مؤمنان از گناه، آنان را از پیگیری دانستنی‌های مبتنی بر گمان نهی می‌کند و برای کاهش حجم ورودی داده‌ها، قرآن امتیازدهی به منبع داده‌ها و ارزیابی آن را مهم دانسته است که نمونه آن، در آیه ششم سوره حجرات قرآن برای کاستن از اضطراب اطلاعاتی، ایمان منبع داده‌ها را ملاک پذیرش و ورود داده می‌داند و به دیگر سخن، اگر منبع داده‌ها متزلزل و فاسق باشد، می‌توان داده را نادیده گرفت و در نهایت حجم داده‌ها کاهش خواهد یافت.

قرآن کریم در آیه دوازدهم سوره حجرات، غیبت را تحریم نموده، در حالی که بسیاری از اطلاعات موجود در فضای مجازی از مصادیق غیبت شمرده می‌شود. از این رو، با پرهیز از غیبت می‌توان از بار سنگین اطلاعات کاست و به همین ترتیب، پیروی از آموزه‌های قرآنی در حیطه تولید داده و اطلاعات، می‌تواند حجم تولید اطلاعات را مدیریت نموده و در نتیجه از اضافه‌بار و اضطراب اطلاعاتی بکاهد.

عدم پرسشگری در امری که انسان در آن تخصص و سررشته ندارد، در آیه چهل و ششم سوره هود در قرآن کریم مورد تأکید قرار گرفته است و بر این اساس، اگر انسان از افتادن در چنین امری

پرهیز نماید، می‌تواند در زمان و توان خویش، بهره‌وری ایجاد کرده و از بروز اضافه‌بار اطلاعات جلوگیری نماید.

۴ - ۲ راهبردهای بزرگان دین در مقابله با اضافه‌بار اطلاعات

در سیره نبوی (ص) و ائمه (علیهم السلام): نیز راهبردهایی برای مقابله با بار سنگین اطلاعات و اضطراب اطلاعاتی دیده می‌شود. علوم در نگاه پیامبر (ص) بیش‌تر از طاقت بشری برای حفظ و به خاطر سپردن دانسته شده و از همین رو، آن حضرت (ص) به دیگران توصیه نمودند که از هر دانش نیکوترین آن را فراگیرند (Karajiki, 1990).

تقسیم علم به اقسام ضروری و غیر ضروری، ملاک دیگری است که در سخن پیامبر (ص) برای کم کردن حجم اطلاعات بیان شده است (Kulayni, 2015). به بیان دیگر، آن حضرت (ص) فرمودند برخی علوم ندانستنش موجب اختلال در زندگی خواهد شد و برخی دیگر ندانستنش آسیبی به زندگی نخواهد رساند که بنابراین، می‌توان با این راهبرد، حجم اطلاعاتی ورودی به ذهن را مدیریت نمود.

تقسیم علم به اقسام نافع و غیر نافع که قرآن به آن اشاراتی دارد، در سیره نبوی (ص) و معصومین (ع) نیز دیده می‌شود. پیامبر (ص) در دعاهای خویش از علمی که نفع ندارد به خداوند تعالی پناه می‌برد (Karajiki, 1985). امام علی (ع) هم در علمی که نفع ندارد خیری نمی‌بیند. ایشان علمی را که یادگیری‌اش سزاوار نیست بی‌فایده می‌داند (razi, 1991).

پرسشگری درباره اموری که به انسان ارتباطی ندارد افزون بر صرف هزینه و وقت موجب انباشت اطلاعاتی می‌شود که ثمره‌ای در زندگی‌اش ندارد. پیامبر (ص) و امام علی (ع) نسبت به این پرسش‌ها هشدار داده‌اند (mofid, 2013). اگر جامعه اطلاعاتی از فراهم‌آوری پرسش‌های غیر مرتبط با زیست این جهانی و آن جهانی بشر پرهیز نماید، حجم قابل ملاحظه‌ای از اطلاعات کاهش خواهد یافت.

۴ - ۳ راهبردهای اندیشمندان مسلمان در مواجهه با اضافه‌بار اطلاعات

اندیشمندان مسلمان نیز با توجه به آموزه‌های قرآنی و سیره نبوی (ص) راهبردهای مشابهی برای مدیریت اطلاعات و دانش معرفی کرده‌اند. ابو حیان توحیدی با نقل سخنی از آناکساگوراس درباره ظرفیت ذهن انسان، معتقد بوده است که انباشت علوم مختلف، موجب پیدایش نقص در حفظ برخی دانسته‌های پیشین خواهد شد. او اظهار تعجب می‌نمود از این که برخی معتقد بودند

انسان می‌تواند همه دانش‌ها را جملگی فراگرفته و به کار بندد و در خاطره خویش آن را به یاد بسپارد. ابو حیان در کتاب الامتاع و الموانسة صفحه ۱۸۱ برای ردّ این باور به فقدان چنین انسانی که توانسته باشد جمیع علوم بشری را فراگرفته باشد استناد جسته است. افزون بر این، او ماجرای ابوالحسن علی بن مهدی مامطیری و ابوبشر متی بن یونس را مؤید باور آناکساگوراس معرفی نموده است. مامطیری به ابوبشر پیشنهاد می‌دهد که با تبحری که در فلسفه و کلام دارد به فراگیری فقه نیز بپردازد. ابوبشر می‌پذیرد؛ اما پس از مدتی منصرف می‌شود؛ مامطیری علت را جویا می‌شود و ابوبشر می‌گوید یادگیری هر مسأله فقهی، موجب فراموشی یکی از مسائل کلامی می‌شود؛ بنابراین ترجیح می‌دهد از فراگیری دانشی و ازدحام دانسته‌هایی که موجب فراموشی دانش دیگر می‌شود چشم‌پوشی کند (Abu Hayyan al-Tawhidi, 2004).

ابن حزم اندلسی با اشاره به کوتاهی عمر و فضیلت دانش، پیشنهاد می‌کند جویندگان دانش در هر علم به اندازه نیاز بهره گیرند و به ضروریات آن بسنده کنند و بیش‌تر تلاش خود را برای علمی صرف کنند که طبیعت و ذوق ایشان در آن تمایل دارد (ibn-hazm, 1983). طاشکبری زاده با عنایت به فزون‌طلبی در دانش و کمالات به تنگنای کوتاهی عمر و کمبود امکانات اشاره کرده و راه برون‌رفت از این مخصصه را توجه به نفع دانش و پسندیدگی آن دانسته و این که ذوق و طبع جوینده دانش به سوی کدام علم بیش‌تر است (tashkobrizade, 2001) و پیگیری هم‌زمان دانش‌های متنوع و متفاوت، امری ناپسند در راه تعلیم و تربیت تلقی شده، چنین روشی ممکن است انسان را به اقیانوسی کم‌عمق تبدیل کند. از این‌رو، توصیه شده است برای آن که انسان اعتبار علمی داشته باشد، بهتر است که در یک رشته تخصص یابد (Ibn Abd al-Barr, 2015). این توصیه می‌تواند از اضافه‌بار اطلاعات و اضطراب آن در افراد بکاهد.

نتیجه‌گیری و جمع‌بندی:

یافته‌ها نشان می‌دهد که مفهوم اضافه‌بار اطلاعات در متون دوره تمدن اسلامی شناخته شده بود و از تعابیری برای اشاره به آن استفاده می‌شده است. عبارات بیانگر مفهوم اضافه‌بار اطلاعات عبارتند از:

۱ - زیاده‌العلم؛

۲ - كثرة التواليف؛

۳ - ازدحام العلم؛

آسیب‌های اضافه‌بار اطلاعات نیز در منابع دوره اسلامی عبارتند از:

۱ - پنهان شدن حقیقت؛

۲ - بی ارزش شدن دانش به دلیل سهولت در دسترسی؛

۳ - کاهش و اختلال در یادگیری؛

۴ - ایجاد اختلال روانی.

بر اساس یافته‌های موجود می‌توان راهبردهای مقابله با اضافه‌بار اطلاعات را در دو دسته تقسیم‌بندی کرد:

أ - راهبرد قرآنی مقابله با اضافه‌بار اطلاعات:

۱ - غربالگری با معیار سودمند؛

۲ - ترک پرسشگری درباره امور ناخوشایند؛

۳ - غربالگری با معیار پسندیدگی؛

۴ - غربال داد‌های مبتنی بر گمان؛

۵ - غربالگری با معیار ارزیابی منبع؛

۶ - حذف داده‌های با ویژگی غیبت؛

۷ - حذف داده‌های خارج از حیطه تخصص.

ب - راهبرد مقابله با اضافه‌بار اطلاعات بر مبنای سیره معصومین علیهم‌السلام:

۱ - گزینش پسندیده‌ترین داده‌ها؛

۲ - غربال داده‌های غیرضروری؛

۳ - حذف داده‌های زیان‌بار و غیر نافع؛

۴ - غربال داده‌های نامربوط.

پدیده اضافه‌بار اطلاعات و اضطراب ناشی از آن به همراه دیگر آسیب‌های روحی و روانی اندک‌اندک در کانون توجهات قرار گرفته و دیدگاه‌های متنوعی در تعریف این پدیده و آسیب‌ها و چالش‌های مرتبط با آن بیان می‌گردد.

برخی نویسندگان غربی، تاریخ این پدیده و یا دغدغه‌های مشابه آن را به یونان باستان بازگردانده و برخی از اروپای مدرن سده شانزدهم به‌این‌سو را به‌عنوان دوره شروع بحث درباره اضافه‌بار اطلاعات معرفی کرده‌اند. آنان به پیشینه‌این بحث در دوران تمدن اسلامی عنایت نداشته و از آن بی‌هیچ اشارتی عبور کرده‌اند؛ حال آن‌که، متون دینی اسلامی و آراء اندیشمندان مسلمان دربردارنده مطالب ارزشمندی در این حیطه است.

پژوهشگران معاصر غربی، راهبردهایی برای مقابله با بار سنگین اطلاعات و اضطراب اطلاعاتی و نیز پارادوکس انتخاب پیشنهاد نموده‌اند. در کنار این راهبردها می‌توان با رجوع به منابع دینی اسلام و آراء اندیشمندان مسلمان، به راهبردهای مفید و جامع‌تری دست یافت که می‌تواند راه‌های بهتر و کارسازتری برای مقابله با بار سنگین و اضطراب اطلاعاتی باشد.

حمایت مالی: این پژوهش از سوی دانشگاه علوم پزشکی مازندران تامین مالی شده است (شماره طرح: ۹۱۱۳).

References

- Abu Hayyan al-Tawhidi, A. i. M. (2004). *al-Imta wa-al-muanasah. Dār al-Ma‘rifah lil-Ṭibā‘ah wa-al-Nashr wa-al-Tawzī‘*
- Ahmadvand, k., zahra taghizade, g., & soheila gholami, d. (2018). Functions and challenges of virtual space in the field of religious and moral education. The 9th Conference of the Association for the Philosophy of Education of Iran,
- Anderson, J. R., Lee. . (2018). The Future of Well-Being in a Tech-Saturated World.
- Appadurai, A. (2020). Globalization and the Rush to History. *Global Perspectives*, 1.
- barghi, a. I. M. I. K. (1991). *almahasen* (Vol. 1). dar ol kutub al Islamia.
- barghi, r., mastane, yadollah. (2018). *rahavard noor* 63, 35-45.
- Bawden, D., & Robinson, L. (2009). The dark side of information: overload, anxiety and other paradoxes and pathologies. *Journal of Information Science*, 35(2), 180-191.
- Gaertner, S. (2019). Fear of Missing Out Vs. Information Overload – Researcher Challenges in a Digital and Open Research Era. The Wiley Network.
- Girard, J., & Allison, M. (2008). Information Anxiety: Fact, Fable or Fallacy. *The Electronic Journal of Knowledge Management* 6(2), 111-124.
- Hartog, P. (2017). A Generation of Information Anxiety: Refinements and Recommendations. *The Christian Librarian*, 60, 56-80.
- Hilbert, M. (2012). How much information is there in the “information society”? *Significance*, 9, 8-12.
- Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qual Health Res*, 15(9), 1277-1288.
- ibn-hazm. (1983). *rasel ibn hazm* (Vol. 4). Arab Institute for Research & Publishing.
- Ibn Abd al-Barr, a.-Q. (2015). *Jami' Bayan al-'Ilm wa-Fadlih*. Resalah Publishing.
- Ibn Abi al-Ḥadid, A. a.-H. i. H. A. (1963). *Sharh Nahj al-balaghah*. dar ehya al kotob alarabia.

- Ibn Ḥamdūn, B. ' a.-D. n. M. a. i. a.-H. a. (1996). *al-Tadhkirah al-Ḥamdūnīyah* (Vol. 1). Dār Sādir.
- Ibn Rahwayh, I. i. I. (2015). *Musnad Ishaq ibn Rahwayh tunsharu li-awwal marrah* (Vol. 2). Dar al-‘Asmah lil-Nashr wa-al-Tawzi.
- Ibnkhaldon. (2012). *alibar* (Vol. 1). alami.
- jafarian yasar, h. k., nahid. hasan zade, leyla. (2016). Pathology of cyberspace and family. *Psychology studies and educational sciences*, 2(4), 15-24.
- Jāhīz, ‘. i. B. (1995). *Kitab al-Ḥayawan* (Vol. 1).
- Karājīkī, M. a. i. ‘. d. (1985). *Kanz al-fawā'id*. Dār al-Aḍwā'.
- Karajiki, M. i. ‘. (1990). *Kanz al-fawaid*. maktab almostafavi.
- kaviani, m. (2016). Islamic education (A transition from general to behavioral objectives). *Interdisciplinary Quranic Studies*, 3(1), 1-10.
- Kayali, G. (2018). A commentary on Hippocrates ' " Of the Epidemics " (Sharh Kitab Al-Epidemia).
- Kulaynī, M. i. Y. (2015). *Osol Al-Kafi* (English translation, second edition. ed., Vol. 2). The Islamic Seminary, Inc.
- Levitin, D. J. (2014). *The organized mind: Thinking straight in the age of information overload*. Plume/Penguin Books.
- Liotard, J.-F. (1991). *The Inhuman: Reflections on Time* (Vol. 183). Stanford University Press.
- mofid, S. (2013). *Al-amali*. Createspace Independent Pub.
- nekofar, h. (2018). The effect of cyberspace on children's morals and identity National conference on the identity of children of Islamic Iran in the preschool period, yzad.
- Niroomand, Z., Mohebbi, A., & Vakili, N. (2021). An Assessment of the Goals of Religious Training of the Adolescents through Enjoyable Approach. *Scientific Journal of Islamic Education*, 28(49), 155-179.
- ojagh, z. (2005). Information society - information explosion: information phobia. *Tahavol-e-Edari* 8(50), 97-105.
- Opiłowski, P. (2018). Infophobia – Identification of the Concept and Characteristics of the Phenomenon. *Toruńskie Studia Bibliologiczne*, 11, 43.
- Pfattheicher, S., Lazarević, L. B., Westgate, E. C., & Schindler, S. (2021). On the relation of boredom and sadistic aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 121(3), 573-600.
- Rāghib al-Isfahānī, H. i. M. a. (1961). *Muhāḍarāt al-udabā' wa-muhāwarāt al-shu'arā' wa-al-bulaghā'* (Vol. 1). Dār Maktabat al-Ḥayāh
- Rahmani, J., Movahedinia, N., & Salimi, G. (2006). A Conceptual Model of Pedagogical Roles of Information and Communication Technology (ICT) in Education. *Research in Curriculum Planning*, 3(10), 49-66.
- razi, s. (1991). *Nahj Al-balagha* (Vol. 3). daralzakher.

- Roetzel, P. G. (2019). Information overload in the information age: a review of the literature from business administration, business psychology, and related disciplines with a bibliometric approach and framework development. *Business Research*, 12(2), 479-522.
- Rosenberg, D. (2003a). Early Modern Information Overload. *Journal of the History of Ideas*, 64, 1-9.
- Rosenberg, D. (2003b). Early Modern Information Overload. *Journal of the History of Ideas*, 64(1), 1-9.
- Shahid al-Thani, Z. a.-D. i. A. (1988). *Munyat al-murid fi adab al-mufid wa-al-mustafid*. Dar al-Kitab al-Islami.
- shariatmadari, A. (2016). *Issues in curriculum development (Vol. 1)*. Amirkabir Publications.
- tashkobrizade, a. i. m. (2001). *meftah alsadat , mesbah alsiadat (Vol. 1)*. daralkoob alelmie.
- telmasani, a. i. m. a. (2009). *nafkh altib men ghosan alonolos alratib (Vol. 5)*. dar isdar.
- Tusi, M. i. a.-H. (2010). *Tafsir al-tibyan*. Maktabat al-Amīn.
- Ware, M., & Mabe, M. (2015). *The STM Report: An overview of scientific and scholarly journal publishing*.
- Weber, R. P. (1990). *Basic content analysis*, 2nd ed. Sage Publications, Inc.
- White, K. E. (2019). *Science and Engineering Publication Output Trends: 2017 Shows U.S. Output Level Slightly Below That of China but the United States Maintains Lead with Highly Cited Publications*. National Science Foundation
- Wurman, R. S. (1989). *Information anxiety*. Doubleday.
- Yaqubi, A. i. A. Y. (1979). *Tarikh al-Yaqubi (Vol. 2)*. Matbaat al-Ghurri.
- Zamakhshari. (1966). [Koran]. 'al-Kashshaf 'an haqa'iq 'al-tanzil wa-'uyun 'al-'aqawil fi wujuh 'al-ta'wil (Vol. 3).